

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
ЛОЗІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

БЕЛЕТКОВА О.В.

СИСТЕМА
ЛОГОПЕДИЧНОЇ
РОБОТИ ПРИ
УСУНЕННІ ВАД
ПИСЕМНОГО
МОВЛЕННЯ

ЕЛЕКТРОННИЙ ПОСІБНИК

ЛОЗОВА
2018

О.В. Белеткова . Система логопедичної роботи при усуненні вад писемного мовлення: посібник /Лозова – 27с.

Порушення писемного мовлення є найпоширенішими мовленнєвими вадами в дітей молодшого шкільного віку. Розлади письма негативно впливають на весь процес навчання, на шкільну адаптацію дітей, формування особистості й характер психічного розвитку дитини. Своєчасне виявлення цих порушень надзвичайно важливе для розробки системи роботи з корекції дисграфії.

Основні аспекти системи логопедичної роботи по усуненню вад писемного мовлення представлено в посібнику.

Посібник рекомендовано вчителям-логопедам для логопедичної практики.

З М І С Т

Вступ	4
Розділ 1. Структурні компоненти мовлення	5
Розділ 2. Психолінгвістичний підхід до проблем ранньої діагностики порушень писемного мовлення. Пріоритетні завдання логопедичної служби.	7
2.1. Методика ранньої діагностики порушень писемного мовлення	9
2.2. Розвиток дрібної моторики як ефективний спосіб підготовки до оволодіння технікою письма	12
2.3. Види дисграфій	16
Розділ 3. Специфіка і основні напрямки корекційної роботи з дітьми-дисграфіками	19
Висновки	26
Література	27

Вступ

Основи грамотності закладаються на початкових етапах навчання, тому проблема виявлення причин неуспішності дітей молодшого шкільного віку з рідної мови за збереженого інтелекту досить актуальна. Можливими причинами шкільної неуспішності можуть бути не тільки слабка концентрація уваги, але й низький рівень розвитку таких пізнавальних здібностей як сприйняття, мислення, пам'ять, мовлення – як усне, так і писемне. Письмо – одна з найважливіших шкільних навичок, своєчасне і правильне формування якої надає дитині можливості успішно опанувати шкільну програму.

Останнім часом у початковій школі зростає кількість дітей, які мають ті чи інші часткові розлади письма – дисграфію. Дисграфія є виявом несформованості надзвичайно важливих ментальних структур дитини, пов'язаних зі здатністю не тільки до письма, а й до більш значущих умінь дитини – читати й рахувати.

Наукові уявлення про сутність дисграфії вимагають усебічного міждисциплінарного підходу до вивчення механізмів порушень писемного мовлення й розглядаються в різних аспектах: психологічному, нейропсихологічному та логопедичному, що спрямовані на якісний аналіз проявів порушень письма, з одного боку, а з іншого – на стан тих психічних функцій і операцій, які здійснюють формування цих навичок.

З нейропсихологічної точки зору (Т.В. Ахутіна, Є.В. Золотарьова), труднощі письма пов'язані з недостатньою сформованістю вищих психічних функцій, зумовленою незрілістю вторинних і третинних зон кори головного мозку, переважно другого і третього функціонального блоку (за О.Р. Лурія), які беруть участь в процесі письма.

О.Р. Лурія запропонував структурно-функціональну модель мозку як матеріального субстрату психічної діяльності. Ця модель характеризує найбільш загальні закономірності роботи мозку як єдиного цілого й дозволяє пояснити його інтегративну функцію (Є.Д. Хомська).

Відповідно до цієї моделі, весь мозок можна поділити на три структурно-функціональні блоки: а) енергетичний блок; б) блок прийому, опрацювання й зберігання інформації; в) блок програмування, регуляції та контролю складних форм діяльності. Будь-яка вища психічна функція здійснюється за обов'язкової участі всіх трьох блоків. Кожен блок характеризується особливостями будови, фізіологічними принципами, що перебувають в основі його роботи, і тією роллю, яку він відіграє в забезпеченні психічних функцій.

1. Структурні компоненти мовлення

У нейропсихології, відповідно до принципу системної будови вищих психічних функцій, писемне мовлення розглядається як складна функціональна система, до складу якої входить чимало компонентів. В свою чергу, ці компоненти спираються на роботу різних ділянок мозку як матеріального субстрату вищих психічних функцій і відіграють свою особливу роль, а недорозвиток будь-якого з них призводить до специфічних ускладнень у формуванні функції в цілому.

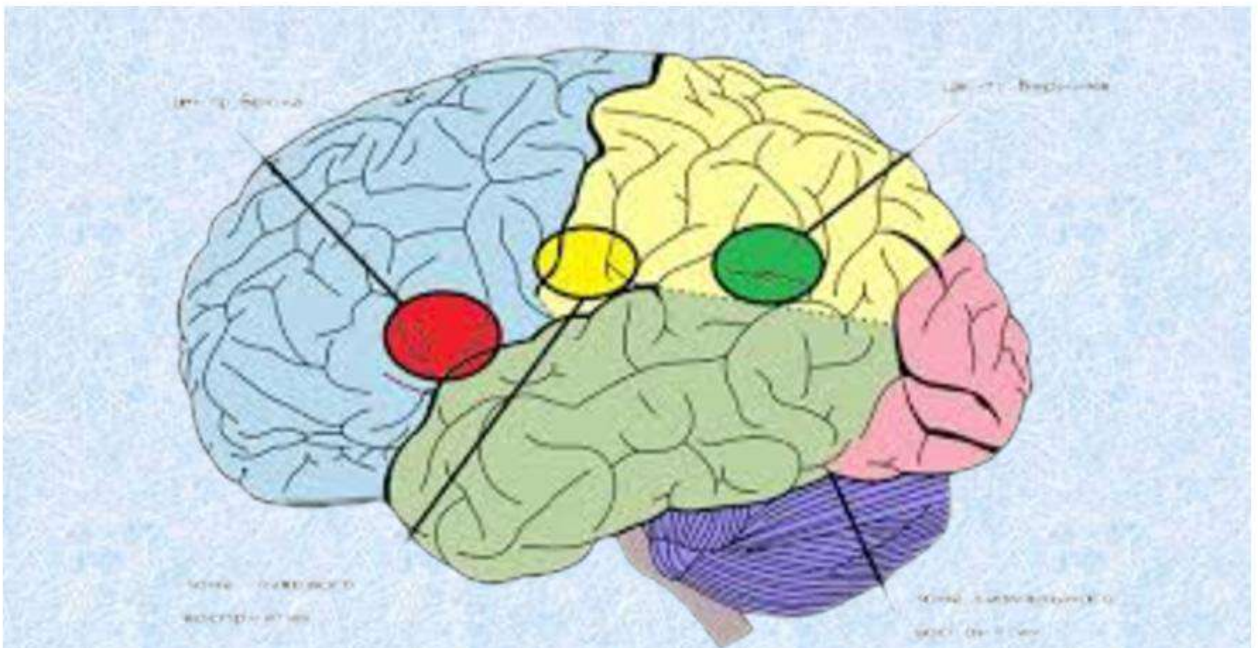
Будова мовленнєвого апарату людини, тобто його структура, розділена на два відділи – центральний та периферичний відділ. Центральний – людський мозок з його синапсами і нервами. До центрального мовленнєвого апарату також відносяться вищі відділи центральної нервової системи.

Периферичний, він же виконавчий – це елементи організму, що забезпечують формування голосу та мовлення. Периферичний відділ мовленнєвого апарату включає:

1. Відділ, що регулює дихальні процеси. Звуки мовлення, що утворюються, завжди йдуть на видиху. Повітря, що виходить, допомагає виконувати дві функції – артикуляційну та утворення голосу.
2. Голосовий відділ, що має певні характеристики: потужність, тембр та висоту.
3. Артикуляційний апарат – відділ безпосереднього утворення звуків в мовленні. Основні органи артикуляції – губи, язик, піднебіння, щелепи. Язик – головний м'язовий орган артикуляційного апарату.

Зв мовленнєву функцію відповідають:

- Центр сенсорного мовлення – сприймання звуків мовлення, що базується на звукорозрізнявальній системі мови. Основна його функція – перетворення звуків мовлення у нейронні коди слів, що активують відповідні образи та поняття. За цей процес відповідає зона Верніке у лівій півкулі мозку.
- Центр моторного мовлення – за нього відповідальна зона Брока, завдяки їй можливе відтворення звуків, слів, фраз. Також ця зона відповідальна за м'язи обличчя, язика, щелепи.

Мал. Центр Брока, центр Верніке

В зв'язку з цим існує поняття імпресивного мовлення, іншими словами, розуміння та використання усного та писемного мовлення. Також, існує поняття експресивного мовлення – такого, що вимовляється вголос із супроводженням певного темпу, ритму та емоційного оформлення.

В процесі формування мовлення кожна людина повинна мати чітке уявлення про систему рідної мови:

- Фонетика (знання про звуки мови, склади)
- Синтаксис (взаємозв'язок між словами)
- Лексика (знання про словниковий склад мови)
- Семантика (здібності до розуміння змісту слів до отримання навичок вимови)
- Прагматика (співвідношення між системою знаків і тими, хто їх використовує)

Звуки мови можна розділити на шуми (приголосні) та тони (голосні). До основних диференційних ознак потрібно віднести глухість та дзвінкість, м'якість та твердість, наголошені та ненаголошені голосні в слові.

Засвоєння норм рідної мови відбувається шляхом копіювання того, що людина чує. Важливо, щоб кожний відділ, що бере участь в процесі мовлення, повноцінно та правильно функціонував.

2. Психолінгвістичний підхід до проблем ранньої діагностики порушень писемного мовлення. Пріоритетні завдання логопедичної служби.

У 1-х класах загальноосвітніх шкіл є категорія учнів, яка вже на перших етапах навчання відчуває значні труднощі у засвоєнні читання і письма. Як правило, у таких дітей під час детального обстеження проявляються вади звуковимови і фонематичного слуху.

Недорозвиненість фонетико-фонематичного усного мовлення призводить надалі до специфічної несформованості процесів писемного мовлення. За сучасними уявленнями логопедії для дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком характерні порушення вимови та сприйняття мови. Істотною ознакою цього є незавершеність процесу формування сприйняття вимови та відтворення звуків, що відрізняються тонкими артикуляційними чи акустичними ознаками (шиплячі та свистячі, дзвінкі та глухі, тверді та м'які).

У дітей-логопатів цієї категорії відмічається несформованість багатьох психічних функцій: зорового аналізу і синтезу, просторових уявлень; слухової і мовної диференціації звуків мовлення; порушення уваги, пам'яті, емоційно-вольової сфери. Це призводить в свою чергу до порушень окремих операцій письма і писемного мовлення взагалі. Писемне мовлення, на відміну від усного, формується лише в умовах цілеспрямованого навчання, тобто механізми писемного мовлення закладаються в період навчання грамоти і вдосконалюються у ході подальшого навчання.

Оволодіння грамотою – це складна розумова діяльність, яка потребує певного ступіня зрілості багатьох психічних функцій дитини. Письмо-складна форма мовленнєвої діяльності, багаторівневий процес, в якому приймають участь різні аналізатори: мовнослуховий, мовноруховий, зоровий, загально-руховий, між якими наявний тісний зв'язок. Письмо тісно пов'язане з процесом усного мовлення і здійснюється тільки на основі достатньо високого рівня його розвитку. Розглянемо, на які операції поділяється процес письма. А.Р. Лурія виділяє наступні операції письма:

1. **Письмо починається з задуму.** Людина подумки складає план висловлення, його послідовність. Збереження задуму сприяє гальмуванню усіх сторонніх тенденцій – забігання вперед, повторів тощо.
2. **Аналіз звукової структури слова.** Він здійснюється спільною діяльністю мовнослухового і мовнорухового аналізаторів. На початкових етапах оволодіння навичками письма велика роль відводиться проговорюванню. Воно допомагає уточнити характер

звуча, відрізнити його від схожих звуків, визначити послідовність звуків в слові.

3. **Зіставлення виділеної зі слова фонемі з певним зоровим образом букви.** Для точного розрізнення графічно схожих букв необхідний достатній рівень сформованості зорового аналізу і синтезу, просторових уявлень. Аналіз і порівняння букви не є для першокласників легким завданням
4. **Моторна операція процесу письма, тобто відтворення з допомогою рухів руки зорового образу букви.** По мірі написання букв і слів, кінематичний контроль підкріплюється зоровим контролем, читанням написаного.

Процес письма в нормі здійснюється на основі достатнього рівня сформованості певних мовних і немовних функцій: слухової диференціації звуків, правильної їх вимови, мовного аналізу і синтезу, сформованості лексико-граматичної сторони мовлення, зорового аналізу і синтезу, просторових уявлень.

Порушення будь-якої з вказаних функцій може визвати порушення процесу оволодіння письмом – дисграфії, яка є основним видом порушення писемного мовлення учнів.

Для того, щоб логопеду правильно спланувати корекційну роботу з учнями - дисграфіками, необхідно знати вид і причини порушення. Це виявляється у ході логопедичного обстеження.

Диференційована логопедична діагностика – важливий розділ логопедичної роботи. Своєчасні корекційні заходи розвивають мовленнєву діяльність у дітей та попереджують вторинні порушення інтелекту, зумовлені певними вадами. Практика свідчить, що корекційні заходи менш ефективні, якщо їх розпочати запізно. Тому розробка методів ранньої діагностики дисграфії та дислексії набуває особливої ваги.

В. Пічугіною була розроблена методика раннього виявлення схильності до порушень письма і читання у дошкільників і учнів-першокласників. Обстеження проводиться під час гри, не потребує спеціального обладнання і триває 5-8 хвилин. Ця методика дає змогу взяти на облік дітей з високим ризиком виникнення дисграфії і розпочати відповідну роботу, що має на меті запобігти цій ваді.

Первинне обстеження на початку навчального року (у вересні) учнів 2-4-х класів проводиться на основі аналізу письмових робіт учнів, у ході якого аналізуються допущені помилки.

2.1. Методика ранньої діагностики порушень писемного мовлення

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ ТА УЯВЛЕНЬ

Причиною помилок, які виникають у процесі писемного мовлення, може бути недостатнє вміння визначити ті корелюючі фонемі, що розрізняються за певними ознаками та відповідають сприйнятим звукам. Щоб визначити стан розвитку такого вміння, можна використати методики, запропоновані Є. Соботович та О. Гопіченко. Розпочати дослідження автори рекомендують із найпростішого завдання, спрямованого на те, щоб розрізнити слова, які різняться одним звуком (коза – коса, гірка – гілка).

Якщо дитина володіє навичкою виділяти звук зі слова, на наступному етапі обстеження можна використовувати завдання, яке потребує вміння виділяти окремі звуки у словах на основі слухового сприйняття. Сутність завдання полягає у тому, що дитина має сплеском долонь виділити ті з кількох слів, які вимовляє логопед, де є заданий звук. Слід обирати слова, де певний звук наявний у різних позиціях – на початку, в середині та в кінці слова.

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ЗВУКОВОГО АНАЛІЗУ СЛІВ

Щоб безпомилково визначити звуковий склад слова, дитина має володіти розумовою дією виділення окремих звуків, співвідносячи їх з фонемами, а також уміти визначати їх послідовність і кількість. Для виявлення рівня сформованості цих навичок можна запропонувати дитині зробити звуковий аналіз слова, сприймаючи його на слух. Логопед сам називає слово, а дитина має визначити звуковий склад, послідовність звуків, кількість звуків і складів, здійснити аналіз кожного складу. Така послідовність допомагає чітко визначити момент виникнення труднощів.

ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦИФІЧНИХ ПОМИЛОК НА ПИСЬМІ ДІТЕЙ-ДИСГРАФІКІВ

1. Помилки на рівні букви і складу.

а) *Пропуск букв і складів.* Це означає, що учень не розрізняє в складі всіх звукових компонентів (наприклад, ижі – лижі). Пропуск двох і більше букв – наслідок більш грубого порушення звукового аналізу, що призводить до викривлення і спрощення структури слів (наприклад рат – брат).

б) *Заміна букв.* Вказує на те, що учень виділив у складі слова певний звук, але для позначення його вибрав невідповідну букву. Це свідчить про

нестійкість співвідношення фонем з графемою, коли не зміцнився зв'язок між значенням і зоровим образом букви.

в) *Змішування букв.* Коли один і той самий звук позначається на письмі то правильно, то нечітко розрізнення звуків, що мають акустично-артикуляційну подібність.

г) *Нечітке розрізнення букв, що мають схожість в помилковому написанні.* За акустично-артикуляторною подібністю розрізняють такі види змішень:

- Дзвінки і глухі парні приголосні в чіткій позиції: д-т, з-с і т. д. (наприклад тавно – давно);
- Задньоязикові приголосні: г-к, г-х (наприклад, говориш – ховориш);
- Сонорні приголосні (либа – риба)
- Свистячі і шиплячі приголосні: с-ш, з-ж (скажав – сказав);
- Африкати: ч-щ, ц-ч, ц-т (наприклад, тікати – цікати);
- За оптико-кінематичними ознаками.

У цих замінах привертає увагу невідповідність написання І елемента букв, що змішуються. Написавши І елемент букви, дитина не змогла далі диференціювати рухи руки у відповідності із задумом, невірною передала кількість однорідних елементів (л-м), або помилково вибрала наступний елемент (и-у).

д) *Перестановка букв і складів* – є вираженням труднощів аналізу послідовності звуків у слові. Складова структура при цьому може зберігатися (мелетик – метелик)

е) *Вставка голосних букв.* Спостерігається, як правило, під час збігу приголосних (ти гир).

2. Помилки на рівні слова

До них призводять труднощі аналізу і синтезу мовлення, неможливість виділити в мовному потоці стійкі мовні одиниці:

- а) Окреме написання частин слова (б рати)
- б) Написання разом службових слів з самостійними (влісі) або двох самостійних слів (ідедоц)
- в) Помилки, що пояснюються труднощами морфологічного аналізу і синтезу:
 - При чергуванні (кіт – кіти)
 - При творенні прикметників від іменників (хвіст лисиці – лисиний)

3. Помилки на рівні речення і словосполучення.

а) Відсутність позначення між реченнями або довільне їх позначення. Це пояснюється тим, що увага дитини-дисграфіка не може продуктивно розподілятися між багатьма завданнями письма: графічним, логічним, фонематичним і т.д. має значення і несформованість вміння сприймати інтонаційне оформлення фраз і співвіднесення його з основними правилами пунктуації.

б) Неузгодженість членів речення в роді, числі та відмінку (гратися лялькам). Звуження об'єму пам'яті у дітей-дисграфіків призводить до помилок узгодження і керування під час операції складання повідомлень зі слів.

в) Труднощі у вживанні прийменників – опускання їх або заміна

Отже, огляд помилок у письмі учнів показує, що дисграфія є одним із виявлень системного порушення мовлення, що охоплює всі сторони мовного розвитку дитини, а також стан ряду її немовленнєвих функцій, що утруднює засвоєння мовленнєвих знань і вмінь не тільки в початковій школі, але й на наступних ступенях навчання.

Помилки на рівні букви і складу свідчать про наявність у дитини фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення, а на рівні слова і речення свідчать про загальний недорозвиток мовлення. Але остаточний діагноз можливо поставити лише після поглибленого вивчення дитини. Діти, роботи яких були відібрані логопедом у ході первинного обстеження, підлягають поглибленому логопедичному обстеженню, яке включає в себе такі компоненти:

- Збір загального анамнезу (інформація про вагітність матері, хід пологів, дані психомоторного розвитку дитини в немовлячому віці, перенесені захворювання).
- Збір мовного аналізу

Дослідники Ж. Ажурлагерра, Н. Гранжон, І.М. Садовнікова вважають, що дислексія і дисграфія ґрунтуються на сукупності дисфункцій: недостатньої сформованості мови, ручного вміння, почуття ритму мовлення тощо. Тому важливим моментом обстеження є збір даних про стан слуху, зору, загальної артикуляційної моторики, особливостей пізнавальної діяльності і особистості дитини, обстеження усного мовлення, стану граматичної будови мовлення, звуковимови. Важливим етапом є обстеження стану звукового аналізу та фонематичного сприймання, стану читання.

На основі результатів проведеного обстеження логопед визначає діагноз.

2.2. Розвиток дрібної моторики як ефективний спосіб підготовки дітей до оволодіння технікою письма

Вченими доведено, що розвиток рук знаходиться в тісному зв'язку з розвитком мовлення та мислення дитини. Рівень розвитку дрібної моторики та координації рухів рук – один з показників інтелектуального розвитку і, відповідно, готовності до шкільного навчання. Як правило, дитина, яка має високий рівень розвитку дрібної моторики, вміє логічно мислити, у неї достатньо добре розвинута увага, пам'ять, зв'язне мовлення.

Вчителі початкових класів, вчителі-логопеди відзначають, що першокласники часто відчують серйозні труднощі з опануванням навичок письма. Письмо – складний навик, що включає виконання тонких координованих рухів руки. Техніка письма потребує злагодженої роботи дрібних м'язів кисті і всієї руки, а також добре розвинутого зорового сприйняття і довільної уваги.

Для оволодіння навичкою письма необхідна певна функціональна зрілість головного мозку. Непідготовленість до письма, недостатній розвиток дрібної моторики, зорового сприйняття, уваги може призвести до виникнення негативного ставлення до навчання, тривожного стану дитини в школі. Тому так важливо розвинути механізми, необхідні для оволодіння письмом,

створити умови для накопичення дитиною рухового і практичного досвіду, розвитку навичок ручної вмілості.

РІВНІ РОЗВИТКУ ДРІБНОЇ МОТОРИКИ

1. Високий

Дрібна моторика розвинена достатньо, пальці згинаються і розгинаються легко, вільно роблять довільні і обертові рухи. Діти правильно тримають олівець, добре володіють ним, регулюють силу натиску. Запропоновані графічні завдання виконують самостійно, технічно точно і правильно.

2. Середній

Дрібна моторика розвинена недостатньо. Під час виконання графічних вправ спостерігається занадто сильний (частіше) або слабкий (рідше) натиск, переривчастість ліній, нестабільність графічних форм. Припускаються помилки, помічають свої неточності, намагаються їх виправити, мають потребу в додаткових вказівках дорослого.

3. Низький рівень

Характеризується тим, що дрібна моторика розвинена погано, відстає від вікової норми. Рухи пальців неспритні, слабо диференційовані, під час згинання одного решта пальців виконує аналогічну дію. Спостерігається неповна амплітуда рухів і швидка стомлюваність. Помітний невідповідний до роботи м'язовий тонус (млявий або підвищений). Діти не можуть правильно тримати олівець трьома пальцями й управляти ним. Виконати завдання не вдається, рука рухається «не туди», діти відмовляються від їх виконання, пасивно очікують на допомогу. Мети не досягають.

ПОРАДИ ДЛЯ БАТЬКІВ ТА ПЕДАГОГІВ

Перевірте, чи вміє Ваша дитина зав'язувати шнурівки?

Чи знає Ваша дитина назви пальців рук?

Ігри та вправи, котрі сприяють розвитку дрібної моторики:

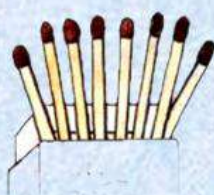
- Ігри з різнокольоровими прищіпками. Для цього потрібно вирізати з картону найпростіші форми (коло для сонечка, рибки, квадрат для хатинки і т.п.). Запропонуйте дитині придумати ще щось до свого смаку

- Робота з пластиліном, ножицями, папером, малювання кольоровими олівцями
- Викладання візерунків, букв з гудзиків, кришечок від пластикових пляшок

- Навчання роботі з голкою та нитками (шиття та вишивка)
- Ігри з сірниками, паличками: викладання візерунків за схемою або придумати самостійно із певної кількості сірників чи паличок

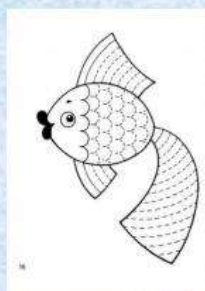
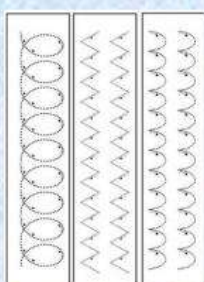
- Цікаві завдання з використанням лото, мозаїки, пазлів
- Творча робота з крупами (малювання, пошук предметів, викладання візерунків)

- Масаж долоньок та пальців дитини горіхами, каштанами, ялиновими шишками
- Нанизування намистинок, застібання гудзиків, шнурування

- Обведення клітинок в зошиті, графічні диктанти

- Використання камінців Марблс для творчої роботи з дитиною

Перелік завдань та вправ для розвитку дрібної моторики дитини досить великий. Творчі педагоги та батьки повинні зрозуміти важливість саме такого підходу при підготовці руки дитини до опанування процесом письма. Таким чином, чим більше дрібні рухи підвладні руці, то ліпше прогресує розвиток розумової та мовленнєвої діяльності дитини.

2.3. Види дисграфій

За класифікацією, в основі якої лежить несформованість певних операцій процесу письма, що була розроблена кафедрою логопедії ЛДПІ ім. Герцена, розрізняють такі види дисграфій:

1. **Артикуляторно-акустична** в основі якої лежить відображення неправильної вимови на письмі, опора не неправильне вимовляння. Вона виявляється у замінах і пропусках звуків в усному мовленні і відповідних букв – на письмі
2. **Акустична дисграфія** – на основі порушення диференціації фонем. Вона виявляється в замінах букв, що відповідають фонетично близьким звукам при правильній вимові. Частіше за все замінюються букви, що означають звуки:
 - свистячі й шиплячі;
 - дзвінки і глухі;
 - африкати і компоненти, що входять до їх складу

Цей вид дисграфії виявляється в неправильному позначенні м'якості приголосних на письмі внаслідок порушення диференціації твердих та м'яких приголосних. Частими помилками є заміни голосних навіть в наголошеній позиції (є – и, о – у)

3. **Дисграфія на основі порушення мовного аналізу і синтезу.** Недорозвиток мовного аналізу і синтезу виявляється на письмі у викривленні структури слова і речення. Найбільш характерні помилки: пропуски голосних; перестановка та дописування букв; пропуски, дописування та перестановка складів; написання слів разом (наприклад, прийменників зі словами); окреме написання частин слова.
4. **Аграматична дисграфія**, що пов'язана з недорозвитком граматичної будови мовлення, морфологічних і синтаксичних узагальнень. Аграматизми на письмі виявляються у спотворенні морфологічної структури слова, заміні префіксів і суфіксів, порушенні конструкції речень і узгодження в них.
5. **Оптична дисграфія**, що пов'язана з розвитком зорового гнозису, аналізу і синтезу, просторових уявлень і виявляється в замінах і спотвореннях букв на письмі¹.

¹ Борищук Г.С. Усунення вад письма (1-4 класи). Тернопіль: Богдан, 2003

Замінюються букви:

- Які складаються з однакових елементів, що по-різному розміщуються в просторі (в – д)
- Які містять однакові елементи, але відрізняються додатковими (и – щ, к – т)
- Дзеркальне письмо
- Пропуски елементів з'єднання букв

Такими є основні види дисграфій. Але, виходячи з практики, можна сказати, що дисграфія одного виду в чистому вигляді зустрічається дуже рідко. В основному порушення письма однієї дитини мають ознаки декількох видів дисграфій. І тому на практиці виділяють такі види дисграфій і дислексій:

1. Порушення письма і читання, обумовлене фонетико-фонематичним недорозвитком. Воно може мати ознаки акустико-артикулярної, акустичної дисграфії та дисграфії на основі порушення мовного аналізу і синтезу;
2. Порушення письма і читання, обумовлене нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення. Воно може поєднувати ознаки дисграфії, що були в I-му випадку, і ще граматичної дисграфії

Оптична дисграфія іноді зустрічається в чистому вигляді, або її елементи можуть бути в будь-якому виді порушення писемного мовлення.

Отже, у дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком виявляється недорозвиток звукової сторони мовлення, недостатня сформованість фонетичних процесів і звуковимови, що перешкоджають своєчасному формуванню передумов до спонтанного оволодіння практичними навичками аналізу і синтезу звукового складу слова. А загальний недорозвиток мовлення – це системний дефект, при якому розглянуті вище наслідки несформованості звукової сторони мовлення ускладнюються наслідками недостатнього розвитку лексико-граматичної будови.

Відповідно до цієї класифікації і комплектуються логопедичні групи для корекційної роботи з дітьми-дисграфіками.

3. Специфіка і основні напрямки корекційної роботи з дітьми-дисграфіками

При плануванні логопедичних занять з учнями щодо подолання вад писемного мовлення необхідно враховувати загальнодидактичні і специфічні принципи. Серед загальнодидактичних на перше місце висувуються принципи: свідомість і активність учнів в процесі навчання, систематичність і послідовність, наочність і доступність. На основі цих принципів будується вся система логопедичного впливу. Для успішного усунення порушень мовлення, як усного, так і писемного, необхідна єдина система корекційного впливу.

Л.Ф. Спірова, Р.І. Шуйфер, І.Н. Садовнікова, А.В. Ястребова, Л.М. Єфіменкова та інші в своїх працях, присвячених проблемі подолання патології писемного мовлення у дітей, підкреслюють, що усунення недоліків усного мовлення, читання і письма повинно здійснюватися комплексно. Саме таку роботу проводить логопед на шкільних логопедичних пунктах.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ

1. **Робота над звуковимовою.** Насамперед необхідно усунути всі недоліки у вимові фонем. У дітей, звуковимова яких збережена, слід відпрацьовувати більш чітку артикуляцію, щоб працював мовноруховий аналізатор.
2. **Розвиток фонематичного сприймання.** Диференціація опозиційних звуків і складів проводиться не тільки на слух, але й закріплюється в писемному мовленні. Формування фонематичного сприймання проводиться з обов'язковою участю мовнорухового аналізатора.
3. **Розвиток навичок звукового аналізу і синтезу.** Робота з розвитку фонематичного сприймання переходить в роботу з розвитку навичок звукового аналізу. Остання проводиться завжди на матеріалі звуків, які вимовляються правильно.
4. **Збагачення словникового запасу і розвиток практичного вміння користуватися ним.** Практично цей напрямок здійснюється шляхом навчання дітей різним способам творення слів. Протягом усіх занять розширюється, уточнюється, закріплюється словниковий запас дітей. Головна мета – поєднувати вправи зі звукового аналізу кожного слова з уточненням його значення і вправами з письма і читання.

5. **Розвиток граматичних навичок.** Основне завдання цього етапу – робота над розумінням і вживанням прийменників, складанням речень, поширенням і скороченням речень тощо.
6. **Розвиток зв'язного мовлення – як усного, так і писемного.** Напрямки корекції для всіх однакові, але, в залежності від виду порушень письма, робота планується так, щоб більше уваги приділяти корекції найбільш порушених функцій.

Ефективність логопедичної роботи в значній мірі залежить від системності і послідовності логопедичних занять. Досвід корекційного навчання показує, що для подолання вад писемного мовлення найбільш доцільною є наступна послідовність логопедичної роботи.

На початку роботи (I етап слід приділити основну увагу подоланню недоліків фонетичної сторони мовлення, включаючи формування фонематичних уявлень. Потім (II етап), по мірі накопичення в учнів впорядкованих фонематичних уявлень та узагальнень, потрібно ліквідувати прогалини в розвитку лексики і граматичної будови мовлення. Після цього (III етап) розв'язуються завдання розвитку і вдосконалення зв'язного (контекстного) мовлення.

На перших заняттях учні знайомляться із засобами спілкування, органами мовлення і їх роллю в процесі мовлення.

Далі йде робота за темою «Мовлення і речення». В процесі роботи учні вчаться виділяти речення з мовного потоку. Звертається неабияка увага на оформлення речення на письмі і виділення їх меж інтонаційно в усному мовленні. Для цієї мети використовуються спочатку безприйменникові речення з 2-2 слів. У ході вивчення наступної теми «Речення і слово» учні вчаться поділяти речення на слова, складати схеми речень. Поступово, і відповідно до віку, завдання ускладнюються. Дітям пропонується складати речення за схемою і відповідною кількістю слів, поширювати і скорочувати речення, складати їх за малюнками тощо.

Наступна велика тема – «Звукоряд слова». Робота над нею починається з визначення місця певного звуку в слові. Найлегше визначаються наголошені голосні на початку слова (учень). Далі діти вчаться визначати послідовність звуків в ряду голосних (ау), потім в ряду складів (он, ал)

У подальшому логопед допомагає дітям навчитися виділяти перший звук, останній звук у слові, що складається з трьох звуків. На наступних заняттях діти шукають заданий звук у словах, визначають місце певного звуку.

В наступній темі робота над звуками продовжується, але звертається увага на тип звука – голосний він чи приголосний. Спочатку працюємо над голосними звуками, при цьому уточнюється їх артикуляція і визначаються особливості вимови (вимовляємо вільноЮ можна співати). Насамперед іде робота над голосними І ряду: а, о, у, о, е, и.

Діти вчаться виділяти голосні звуки в слові, знаходити їх місце. У разі необхідності проводиться диференціація голосних о-у, а-о, е-и і т.д. Вводиться поняття збігу голосних у словах. На звуковій схемі голосні позначаємо кружечком.

Робота над приголосними дещо схожа. Уточнюються особливості вимови приголосних (повітря проходить через перешкоди). Спочатку опрацьовуються тверді приголосні, які на звуковій схемі позначаються однією рисою. Дається поняття збігу приголосних в словах. Наступна робота – зі словами з 3,4,5 звуків різних конструкцій – де голосні і приголосні чергуються, або де є збіги. Обов'язково вказується на співвідношення кількості звуків та букв у словах. Виконуються завдання типу:

- Скласти схему слова
- Відібрати малюнки, назви яких відповідають певній схемі
- Скласти слова за схемою
- Добір відповідної схеми (серед запропонованих) до почутого слова

Наступним кроком є робота над розвитком складового аналізу і синтезу. При формуванні складового аналізу з опорою на допоміжні засоби пропонується, наприклад, відстукати слово по частинах (складах), назвати ці склади і порахувати їх кількість. В процесі розвитку складового аналізу в мовному плані робиться акцент на вміння виділяти голосні звуки в слові, ділити слова на склади (в слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків).

Доцільним на цьому етапі будуть такі завдання:

- Поділити слова на склади і визначити їх кількість
- Розкласти запропоновані малюнки на купки відповідно до кількості складів у їх назвах
- Скласти слова з 1,2,3 складів
- Скласти слова за першим складом
- Додати склад і утворити нове слово (наприклад, ма....на)
- Переставити слова, щоб утворилося нове слово (наприклад, ва, со сова).

Звертається особлива увага і на наголос. Діти вчать виділяти в слові наголошений склад і відповідно до цього подані вище вправи урізноманітнюються.

Тема «Диференціація твердих і м'яких приголосних» передбачає навчити дітей-логопатів розрізняти тверді і м'які приголосні на слух і відповідно позначати м'якість приголосних на письмі. Диференціація їх проходить шляхом співставлення артикуляції парних твердих і м'яких приголосних в складах, словах. На звукових схемах м'які приголосні позначаємо двома рисками. Практика свідчить, що вивчення цієї теми є дуже важливим, тому що переважна кількість дітей-логопатів недостатньо відрізняє м'які приголосні на слух і тому не позначає, або позначає невірно їх м'якість на письмі. Для позначення м'якості приголосних на письмі використовуються букви, які позначають голосні II ряду – я, ю, є, ї, а також буква ь (м'який знак). Функція кожної букви в цьому випадку розглядається окремо і знову звертається увага на співвідношення звуків і букв (коли в слові є м'який знак, то звуків буде менше, ніж букв).

Пропонується виконувати такі вправи:

- Написати склади з парними твердими і м'якими приголосними (на – ня, лу – лю та ін.)
- Вставити в слово потрібну букву (наприклад, у чи ю, а чи я)
- Записати слова в 2 колонки: з твердим приголосним – в першу, а з м'яким – в другу

І лише потім переходимо до вивчення теми «Диференціація приголосних». Спочатку розглядається диференціація за дзвінкістю і глухістю, уточнюється різниця у вимові парних дзвінких і глухих приголосних, а саме, в положенні голосових зв'язок. На одному занятті розглядається одна пара звуків.

У разі необхідності проводиться робота з диференціації приголосних звуків за місцем творення і за способом творення.

Ось такі основні теми I етапу. Звичайно, зміст, методи і прийоми логопедичної роботи потрібно обирати відповідно до діагнозу, особливостей і можливостей кожної групи. Після завершення I етапу логопедичних занять учні уточнюють і закріплюють правильну вимову звуків, оволодівають навичками звукового аналізу і синтезу.

Учні із загальним недорозвитком мовлення переходять на II етап, на відміну від учнів, що мали лише фонетико-фонематичний недорозвиток і протягом цього етапу усунули недоліки писемного і усного мовлення. Засвоєння дітьми різних способів словотворення складає найважливіший елемент роботи на II етапі корекційного навчання у ході подолання вад

писемного мовлення. Цьому етапу надається велике значення, адже саме тут здійснюється сприймання і розрізнення значимих частин слова.

В учнів формується спостережливість, здатність співставляти слова за їх будовою, виділяти і порівнювати різні елементи в декількох словах. Якщо у окремих учнів протягом I етапу корекційної роботи не вдалося поставити, закріпити та провести диференціацію звуків, то під час планування занять з цими дітьми, поряд з роботою на загальну тему, слід пропонувати спеціальні завдання із формування фонематичних процесів та уявлень про звуко-складовий склад слова.

Ознайомлення з темою «Будова слова» розпочинається з кореня – головної смислової частини слова. На логопедичних заняттях учні уточнюють свої знання про корінь слова, вчать виділяти корінь і визначати його смислове значення. В процесі роботи школярі вчать підбирати споріднені слова за змістом в ряду однокореневих слів (наприклад, вода, водити, підводний), вдосконалюють вміння добирати спільнокореневі слова за заданим коренем і уточнюють їх значення, відшуковують спільнокореневі слова в тексті; вводять їх в речення.

Наступна тема - «Суфікс». На логопедичних заняттях діти вивчають утворення слів за допомогою суфікса, а також уточнюють поняття про суфікс і усвідомлюють роль суфікса у творенні слів з новим значенням або новим відтінком у значенні. Учні вчать визначати суфікси в словах і, що найголовніше, утворювати слова з новим значенням, зі зменшувальним і пестливим відтінком у значенні за допомогою відповідних суфіксів. Суфіксальним способом учні утворюють слова – відтінки кольорів, слова – назви професій людей тощо. Утворені слова вводяться в речення і словосполучення з метою уточнення їх значень, адже значення слів пізнається, головним чином, у контексті. Здійснення цієї роботи тісно пов'язане з розвитком у дітей усного і писемного зв'язного мовлення.

Робота над префіксом починається з того, що ця морфема виділяється шляхом порівняння спільнокореневих слів з різними префіксами. Порівнюється значення поданих слів, встановлюється функціональне значення префікса, виявляється відношення між значенням і формою слова. Підсумком цієї роботи є висновок про те, що префікс змінює зміст слова, отже, це також словотворча морфема. Обов'язково наголошується на диференціації префіксів і прийменників, тому що такі помилки, як написання разом прийменника зі словами, або окремо від слова, досить часто трапляються у дисграфіків. Для цього необхідно уточнити значення префікса і прийменника, звернути увагу на відмінність в їх написанні відносно слова (префікс – частина слова, пишеться разом зі словом; прийменник – частина мови, окреме маленьке слово, пишеться окремо від іншого слова).

Доцільні такі завдання:

- Записати речення, розкривши дужки (за) йшов (за) товаришем
- Підібрати відповідний до змісту префікс чи прийменник (допливти...берега)
- Ввести словосполучення такого типу в речення і т.д.

Завершальне заняття II етапу присвячується темам «Антоніми», «Синоніми», «Омоніми». Мета їх – уточнити значення термінів, показати їх роль у збагаченні та урізноманітненні української мови взагалі і мовлення кожної людини.

Накопичення фонетичних та морфологічних узагальнень і впорядкування на цій основі мовних засобів (вимова, словник, граматична будова) дозволяє перейти на III етап корекції вад писемного мовлення до роботи із розвитку й удосконалення зв'язного мовлення. Найважливішим елементом цього удосконалення на логопедичних заняттях є робота над реченням, в процесі якої збагачується словник, удосконалюється вимова і граматична будова мовлення.

Завдання III етапу:

1. Уточнення смислового значення слова у фразі (від якого слова залежить, до якого відноситься)
2. Уточнення уявлень про закінчення і його роль у визначенні функцій і місця слова у фразі
3. Закріплення вміння дотримуватися послідовності закінчення смислових одиниць у ході складання речень і текстів. Робота над текстом, яка проводиться протягом всього етапу, особливо складна для дітей, що мають порушення письма і читання, і тому потребує тривалої попередньої підготовки. Під час вивчення даної теми пропонуються такі види роботи над текстом:
 - Скласти план тексту
 - Робота з деформованим текстом
 - Записати кінцівку тексту за його початком

Два-три заняття відводиться на закріплення теми, під час чого діти тренуються добирати смислові одиниці і фразм в тексті, вчать правильно сприймати контекст і відображати його в плані, складати план тексту, переказувати і записувати його з використанням плану. В процесі роботи над планом діти навчаються визначати тему висловлювання, відділяти головні думки від вторинних, будувати свої повідомлення в логічній послідовності.

При цьому велику увагу слід приділяти розвитку в дітей різних прийомів розумової обробки матеріалу: поділ матеріалу за змістом на окремі частини, виділення смислових опорних пунктів, складання плану переказу і т.д. необхідно вчити учнів користуватися планом в своїй практичній діяльності, зокрема, відповідати за планом. Така робота проводиться протягом всього етапу².

Під час закріплення матеріалу діти здобувають практичні навички вживання в мовленні конструкцій різних відмінків (особливо Р.в. і М.в.), складання словосполучень різних видів і включення їх в речення, виділення з речень певних мовних конструкцій; поширення тексту, робота з деформованим текстом; складання розповідних, питальних та окличних речень. В плані роботи над текстом опрацьовується зашифрований текст (речення в тексті не закінчені), складаються оповідання за даними словосполученнями різного виду, за запитаннями та планом.

Третім етапом завершується система корекційної роботи із виправлення недоліків писемного мовлення.

² Блінова Г.І., Пічугіна Т.В. Дидактичний матеріал для подолання вад писемного мовлення у дітей. – Благосвіт, 2000

Висновки

Оволодіння грамотою – це складна розумова діяльність, яка потребує певного ступеня зрілості багатьох психічних функцій дитини. Ефективність логопедичної роботи в значній мірі залежить від системності і послідовності логопедичних занять.

За допомогою засобів спеціальних логопедичних прийомів відбувається усунення дефектів звуковимови і формування повноцінних фонематичних уявлень. Закріплення звукової сторони мовлення і усвідомлене вивчення звукового складу слова створює позитивні умови для подальшого вдосконалення усного і писемного мовлення.

В учнів формується спостережливість, здатність співставляти слова за їх будовою, віділяти і порівнювати різні елементи в декількох словах, формуються, перш за все, передумови до спонтанного оволодіння практичними навичками аналізу і синтезу звукового складу слова.

А загальне недорозвинення мовлення – це системний дефект, при якому розглянуті вище наслідки несформованості звукової сторони мовлення ускладнюються наслідками недостатнього розвитку лексико-граматичної будови.

Грамматична складова мовлення відображає закріплені в мові способи кодування інформації й систему складних відношень, що виникають між предметами, явищами, їх ознаками, діями, властивостями тощо в навколишньому світі. Складність граматичного кодування відображається у складній системі граматичних категорій, граматичних значень, синтаксичних конструкцій тощо. Оволодіння нею в нормі відбувається протягом дошкільного віку. У дітей із загальним недорозвиненням мовлення численні аграматизми спостерігаються упродовж молодшого шкільного віку. Таким чином, логопед проводить роботу по формуванню у дітей практичних операцій з морфемами, вміння утворювати граматичні форми слів, розуміти їх значення, правильно узгоджувати слова в словосполученнях та реченнях.

Відповідно до класифікації за діагнозом «ППЧ, обумовлене ФФПМ» та «ППЧ, обумовлене ЗНМ» і комплектуються логопедичні групи для подальшої роботи з дітьми-дисграфіками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блінова Г.І., Пічугіна Т.В. Дидактичний матеріал для подолання вад писемного мовлення у дітей. – Благосвіт, 2000
2. Малярчук А.Я. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. – Літера ЛТД, 2002
3. Борищук Г.С. Усунення вад письма (1-4 класи). Тернопіль: Богдан, 2003
4. Лурия А.Р. Очерки психофизиологии письма. – М.: АПН РСФСР, 1950
5. Садовникова С.И. Нарушение речи и их преодоление у младших школьников. – М.: Владос, 1997